

Veres Ildikó

Hol van a haza és hogyan lakozunk benne? Válaszalternatívák a magyar szellemiség néhány prominens képviselőjének munkáiban

„A nyelvem határai a világom határai.”
(Ludwig Wittgenstein)

„Az ország, a nép még nem haza... nincs más haza, csak az anyanyelv.”
(Márai Sándor)

Nyelv és világ, nyelv és haza, olyan fogalompárok, összefüggések, amelyek egymásra vonatkozásának értelmezését kíséreljük meg az alábbiakban. Melyik a tágabb? A világomban van a hazám, vagy a hazámban a világom, s ebben a hazában anyanyelvemmel is lakozom? A magyar szellemiség néhány jelentős képviselőjének munkáiban fellelhető, s az erre vonatkozó koncepciókat gondolom át, s előfeltevésem az, hogy a hely, a nyelv és a lélek összefüggéseiként értelmeződik a haza fogalma az alábbi személyiségek gondolkodásmódjában.

Lételméleti, régióelméleti és egy konkrét hely vonatkozásaiban érvelek az előfeltevésem mellett, kiemelve a felvetett kérdésre adott válaszok sajátosságait. Karácsony Sándor gondolatvilágában a filozófiai megközelítést és a nyelviséget, Hamvas Béla bölcséletében a régiók szellemiségének meghatározó szerepét, Szabó Magdánál egy hely, Debrecen mint a haza lelki-szellemi-nyelvi koordinátáit térképezem fel. Hogy miért éppen ők? A címben megjelölt téma olyan tág horizontot nyitott meg, amely a hazai szellemiség időbeli és térbeli térképét nem szűkítette zárt keretek közé, s ez, és a konferencia tematikájának aktualitása lehetőséget engedett arra, hogy rápillantsak Szabó Magda haza-fogalmára is. Választásomat az is indokolta, hogy régtől bennem motoszkált egy kérdés: vajon az, aki magában hordozza a debreceniség gyökereit, jobban érti-e Szabó munkáinak mélyebb üzeneteit, jobban tudja-e dekódolni a kódoltakat? Bár számomra is e város jelenti a szellemi gyökereket, nem könnyű szavakba foglalni a debreceniség jegyeit, ezért is fontosak mindazon munkák, amelyek e gyökereket felmutatják, s vélhetően mások számára is olyan üzeneteket hordoznak, melyekből kibontakozhatnak a válaszok.

A magyar nyelv értelmező szótára a következő változatokat jeleníti meg, de ezek a tételek sem a nyelviséget, sem a lelki dimenziókat nem veszik figyelembe. A haza fogalma jelenti: 1. azt az *országot*, ahol valaki született, ahonnan származik, ahol él és ezen ország népe tagjának tartja magát; 2. azt a *vidéket*,

amelyről valaki származik; 3. azt a *politikai, társadalmi, alkotó közösséget*, illetve egy meghatározott ideológiai eszmék szerint szervezett társadalmat, amely az ország történelme során alakult ki (Urak országából dolgozók hazája.); 4. azt a *lakó- vagy tartózkodási* helyet, ahol az emberek valamely csoportja életformájának megfelelő feltételeket talál (A századvégi Párizs a mindenünnen odasereglett művészek hazája.); 5. azt az *országot, vidéket, ahonnan valami eredetileg* származik, ahol valami elterjedt és ma is honos (A dohány hazája Amerika.); 6. azt az ember hite szerinti *örökös tartózkodási* helyet, ahova halála után kerül, tehát a másvilágot, a mennyországot. (Az Isten az örökös hazájába költözött.)

Annak átgondolásához, hogy mit jelent a világom s a szűkebb világom, a hazám, ontológiai kiindulópontként Heidegger értelmezése tűnik legalkalmasabbnak: világban létezésemben, a jelenvaló-létemben megértően viszonyulok ehhez a léthez. A jelenvalólét mindenkor az én konkrét itt-léte, s a *nyelv* e lét háza, amelyben elvileg – Heidegger szerint – megértően lakozik.

Karácsony Sándor a heideggeri értelemben közelít a kérdéshez: hogyan van jelen a magyar ember a megértett magyar valóságban nyelvével, hogyan adott a haza mint szellemileg-lelkileg-nyelvileg megértetten belakott tér? Míg Heidegger általános lételméleti értelemben teszi fel a kérdést, addig Karácsony leszűkíti egyrészt konkrét helyre, másrészt konkrét nyelvre. Bölceleti munkáiban a magyarság jelenvalólétének sajátos jellemzőit értelmezi, s különös figyelmet szentel annak, hogy *a tér és az idő* e régióban milyen koordinátákban fogható fel. A „tér” helyett a *határtalan*, az „idő” helyett az *időtlen* a jellemzője a magyar filozófiának, amely csak e fogalmakkal képes megközelíteni és elméletileg koordinálni a valóságot. A *pillanatnyi*, a meg nem ragadható és a *végtelen* kulcspozícióban lévő fogalmak, s míg az európai filozófiának az absztrakció lényegi eleme, a magyar gondolati struktúrában erre nincs szükség. Karácsony *természetes rendszere* tehát egyrészt a heideggeri értelemben vett itt-lét, megértett lét és nyelvben-lét, másrészt a magyar Zalai Béla érvelésének kereteiben mozog, amelynek lényege: azzal, hogy belakom és értelmezem a világot, egyszerre a magam számára is teremtem, s azáltal, hogy teremtem és értelmezem, egyben jelentést is adok neki, a világnak, a dolgoknak, az összefüggéseknek. Ilyen módon a világomban meglévő viszonyokat rendezem, és filozófiainak nevezett rendszerbe foglalom megfelelő nyelvi szimbólumközeget találva. Karácsony sem mond mást, mint azt, hogy a személyes megtapasztalásból való kiindulás, a megélt szituációk jelentik a természetes rendszerének az alapjait, amelynek tehát a létélményben adottak az előzményei. Ekképpen lesz az előfeltétel nála is a fenomenális világ, a tények világa. Ezt így jelzi: „[...] csakugyan a tényeket magukat fogtam vallatóra. A tények számosan voltak és kato-

nás rendben jelentkeztek. Nem igen volt másra szükség, egyszerűen tudomásul kellett vennem őket[...].”¹ Továbbá amellet érvel, hogy a tények világában az önálló, az autonóm egyént kell megfigyelni a bölcseleti vizsgálódások kiindulópontjaként, aki függetlenségében, a társas viszonyokban önmagát mint önálló személyiséget adja, tulajdonképpen egy mellérendelt, s nem alá-fölérendelt viszonyban. Ebben a társas viszonyban az Én és a Másik a jel-jelkép-és tettrendszerben viszonyulnak egymáshoz, amely kérdések sorozatát veti fel Karácsony számára. Hogyan ad jelt az egyik ember úgy, hogy a másik ember megértse ezt a jelet? Hogyan mutatja meg jelképesen egyik ember magát úgy, hogy a másik ember a jelképben magára ismerjen? Ahhoz, hogy megértsenek, megértessem magam, az empátia elengedhetetlen, ezért, mint jelzi, bele kell helyezkedni a másik világába, hogy megérthesse azt.

Úgy közeledtem mindenkire, hogy bizonyosan ez lesz az a kivételes valaki, akitől megtanulhatom a »nagy titkot«, amiről ugyan nem tudtam, mi lehet, csak kíváncsi voltam rá. Esetről esetre feladtam magamat, behelyezkedtem a másiknak a világába, hogy megérthessem. Esetleg ott is veszttem volna esetről-esetre a másik világában, ha autonómiám esetről-esetre vissza nem jőzanít.²

Koncepciójában az emberfogalom koordinációs pontjait a *társas-lélektani* és *társas-logikai* kapcsolatokban az egyén, a Másik, a közösség és a nyelv alkotják. Az Én mindig a Másikkal van megértő, logikai, érzelmi, pszichikai viszonyban, amely egyben a nyelvben létet is jelenti. Vagyis megértően magyar nyelvében lakozik a magyar individualitás. Emberképe mindig a *magyar* jelzővel társul.³ Az egyik központi kérdése, hogy mit jelent a magyar „*előfeltételeiben*”, és a filozófiájában mit jelent *lelki tartalma*, s hogyan jelenik meg *formája*

¹ Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság*. Budapest, Exodus, 1942. 11.

² Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság*. 10.

³ Czákó Gábor megjegyzése a magyar észjárásról: „Vajon létezik-e magyar észjárás? A kérdés hallatán sokan »politikailag korrekten« összeborzonganak, s fajelméletet kiáltanak, szerénységem megpróbált utána nézni. A XX. században a magyarok meghatározó szerepet játszottak Amerika fejlődésében Hollywoodtól az ennél »sokkal ártalmatlanabb atombomba« megteremtéséig – írta Norman Macrea, az Economist főszerkesztője. A Los Alamosban dolgozó magyar atomfizikusokat marslakóknak nevezte Isaac Asimov, közéjük sorolva a nagy matematikus Neumann Jánost is. Milyen magyarok voltak ők, ha zsidó őstől eredtek? Milyen zsidó volt a katolikus Neumann? Mivoltuk nem »faj« volt, és nem »vallás«, hanem valami más? A marslakók egyike, Teller Ede gyakran mondogatta, hogyha ő nem Ady Endre nyelvén tanul gondolkodni, akkor belőle legföljebb csak egy közepesnél valamivel jobb fizikatanár lett volna.” <http://www.czakogabor.hu/index.php?page=olvas&bovebben=true&id=5&cikkid> (Letöltve: 2018.02.05.)

szerint. Ezeket az előfeltételeket a magyar filozófiai rendszerben kell felmutatnunk, amelynek kiindulópontja „[...] a magyar világnézet, amely legdöntőbb érvénnyel olyasvalami lehet, mint ahogy én nézem a világot, mert a magam magyarsága nem problematikus előttem.”⁴ Az, hogy magyar vagyok, magyar létemre magyar módon nézve a világot, mondja Karácsony, magyar jellege azt jelenti, hogy előfeltételei, „Ding an sich”-je objektív és primitív. Az világos, hogy mit jelent az objektív jelző, de mi a primitív halmaza? A primitív nem a köznapi vagy alacsonyrendű értelmezésben körvonalazódik Karácsonynál, hanem a természetes, ezzel együtt a megfoghatatlan, számomra rejtőzködő, tőlem független valóság, van megfejtése, csak még nincs birtokomban. Az objektív voltát tehát tárgyias adottsága, primitív voltát tárgyias voltának megragadhatatlansága adja.

Végső értelemben arra a kérdésre, hogy mi jellegzetesen magyar, ezt válaszolja: Ilyen valami csak egy van már elegyítetlen, eredeti állapotában. A nyelv. A magyar nyelv,⁵ amelynek a mellérendelő mondatok jellemzői. Amellett érvel, hogy tulajdonképpen van három sértetlenül átmentett nyelvi elemünk, amelyek annyi idegen hatásnak kitéve és oly sok változás ellenére magyarok maradtak. Ezek a következők: 1. a magyar kiejtés alapja, az ún. artikulációs bázis, 2. a magyar grammatika alapelve, a parataxis, magyar nevéen mellérendelés, 3. a magyar szavak jelentésének, tehát nyelvünk jelrendszerének alapvető sajátossága: a szemléletesség, amelyet a jel jelentésének különleges képi erejeként jellemez. E különlegesség folyamánya nyelvünk szemléletessége s az elvontsága egyben, melyek megkülönböztetik a környező indoeurópai nyelvektől.

Az érzelmileg, értelmileg, nyelvileg a magyar embernek a másik magyarral belakott tér adja a magyar haza térképének koordinátáit Karácsony koncepciójában, tehát a haza fogalma egy sajátos egységet jelent, az együvé tartozást a lelki-nyelvi viszonyokban. Kifejti, hogy az ellenségeskedés a „kuruc” és a „labanc” magyar között, a nomád és az európeai mentalitás közötti szemléletmód nem tesz jót a haza egységének, amelybe bele kell foglalni a kivándorolt és az „elszakított” magyarokat is, akik az új államrendben próbálnak az autenticitást megtartó, erősítő lételemeiket találni: „Mert vagy ez a tömeg, vagy az időközben magyarrá lett idegenek, vagy mind a kettő, vagy még magyarrá nem lett, de a magyarok igénylette területen lakó idegenek is valahogy integráns részei a magyar népléleknek, s bele kell, hogy férjenek a magyar haza egységébe.”⁶ A

⁴ Karácsony Sándor: *A magyar világnézet*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2007. 14.

⁵ Karácsony Sándor: *A magyar lélek*. <http://magyareszjaras.hu/page.php?33>. (Letöltve: 2018.02.05.)

⁶ Karácsony Sándor: *Ocsúdó magyarság*. 214.

hazának, mint az *itt-lét térbeliségének* csomópontjai Karácsony felfogásában a falu és a város, a konkrét helyeket tekintve pedig saját sors-világát meghatározó Földes és Debrecen.

Karácsony a magyarság európai szerepét a következőkben fogalmazza meg: magyarnak lenni, annyi, mint hídnak lenni.

Ez az ország és ez a történelem a mindenkori folytonos viszonyulások földje és egymásutánja. A magyar feladat térben áthidaló, időben *egyeztesítő* [...] [a magyarságnak]. A nagy puszták voltak a tanítómesterei, jobban mondva edzőpályái. A puszták mint terület *határtalan*, a pusztai lét mint életforma *időtlen*. A határtalan térben megtanulnak a népek megférfeni egymástól, az időtlen időben összefolyik minden, sokszor pillanatok alatt cselekedni kell, másszor meg végeláthatatlanságig tart a szenvedés... a lélek primitívvé válik, aminek itt az hadd legyen a pontos fordítása, hogy *nagyvonalú*, másrészt megszokja, hogy úgy vegye a dolgokat, ahogyan vannak, magát nemigen ártván beléjük, hisz úgymint hiába – ami kissé hideg és nagyon is kézzelfogható, gyalogjáró szemléletmód, de legalább *tárgyilagos*.⁷

A kor másik jelentős személyisége, Hamvas Béla, a *hely, a tér és a géniusz* fogalomköreivel értelmezi a magyar nép belakott/belakható világát *Az öt géniusz* című esszéjében, s a továbbiakban arra térünk ki, hogyan közelít a haza körvonalazásához. A magyar karakter lelki-szellemi dimenzióit összetettebbnek látja, mint Karácsony, és meghatározónak tartja a belakott hely nem elsősorban földrajzi értelemben vett koordinátáit. „A nép létének legelső feltétele az a hely, ahol él, és ezért minden nép életét lakóhelyének vizsgálatával kell kezdeni.”⁸ Nem azonosíthatjuk a térrel, amely pontosan mérhető, kiszámítható geometriai ábra. A hely nem adható meg pusztán koordinátákkal és nem határolható pontos vonalakkal sem. Hamvas Béla értelmezésében a hely nem pusztán az, ahol a dolgok találhatóak, nem csak természet és környezet, talaj, föld, növényzet, éghajlat, domborzat és vízrajz, és még lehetne sorolni az objektív jellemzőket. De akkor mi is valójában a hely? Ahogyan a térnek száma van, geometriailag leírható, úgy a helynek arca és géniusza van. Nincs belőle két egyforma, mint megisméltető pillanat sem létezik. A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van, bár egzakt módon nem körülhatárolható. A terek fogalmak, írja Hamvas, a helyek nevek. A hely barátságos vagy ellen-szenves, félelmetes vagy szelíd, nyugodt vagy fenséges, és a nyelvnek alig van

⁷ Karácsony Sándor: *A magyar világnézet*. 311.

⁸ Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985. 91.

jelzője, amit ne lehetne a helyre alkalmazni. Két egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat. Az emberi élet gazdagsága meg nem ismételhető pillanatokban, és semmi máshoz nem hasonlítható helyekben van annyira, hogy a Védánta embere azért sajnálja itt hagyni az életet, mert látni akarja a helyeket, amelyeken még nem járt. Neve van a hegyeknek, a völgyeknek, a síkságoknak, a vizeknek, a világrészeknek és az országrészeknek is. „A név pedig valami, amit nem lehet másképpen mondani. Varázslat, amely olyasmit nyit meg, amit másképpen nem lehet. A hely az, ameddig a név varázsa elér.”⁹ A helyek nem hasonlíthatók össze a társadalom által elkülönített terek mesterkéltsokaságával. Egy hely határai nem ismeretesekek, a hely sohasem definiálható, és amíg a térnek térképe van, addig a helynek művészete, költészete és *mítosza, egyszóval géniusza*. Meglátása az, hogy a magyar hon nem a terek egymásmellettisége, *hanem az*, amelyben öt géniusz szervezi a létvalóságot és a szellemiséget, s meghatározott régiókban lelhető fel, ezért az országhatárokon túlmutat, azok nem választhatják el.

Az ember a konkrét „itt-létben” gyökereivel mindig az adott helyhez, néphez és meghatározott géniuszokhoz is tartozik, s abban a hazában él, amelyben a géniuszok nyelvi objektivációi is jelen vannak. A történetiségben olyan kollektív kategóriák jelennek meg, mint a nép, ami természetszerűleg összekapcsolódik a haza és a nyelv mivoltával, és ebben a géniusznak sajátos rendező ereje van. Hamvas értelmzésében a géniusz mint ősalakzat irányítja az egész személyiséget, tudatot és tudatalattit jelenti együtt, a szabályt és életmódot, amely száz (és ezer) év óta jobbra változatlan, a táj-ember-életrend-stílus egységének gazdag analógiáit: éghajlatot, vérmérsékletet, kedélyt, szokásrendet, ételt, ünnepet, sorsot, éthoszt.

Az ember objektív pszichéjéről beszélve az *öt archetípust, géniuszt* a következőkben határozza meg, amelyeknek a magyar emberben, szellemben harmonikusan együtt kellene lenni. Nézzük, hogyan állítja össze az egyes régiók géniuszai által szervezett életrend minőségeit?

A *déli* géniusz jellemzői az oldottság, derű, nyugalom, egyensúly, csökkent aktivitás, s ami kifejezetten köti a status absolutushoz, az arany-kor ösztön, ami azt jelenti, hogy a történet küzdelmeiben nem kell részt venni, s éppen ezért ebben a géniuszban rejlik leginkább a közelség az ősharmóniához. Az idealitás közvetlen életélvezettel párosul, s a *philia* nem a barátságot jelenti csupán, hanem vonzalom, benne van az aranykor szociális érzése. E géniusz központja Róma. Az országunkban ez az egy régió, ahol természet és szellem együtt, egységben van, s itt tudják az emberek, hogy az élet akkor magasren-

⁹ Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. 93.

dű, ha művészi. E régióban a zene jelentős szerepet tölt be, s a kínai és az ind hagyományhoz fordulva utal arra, hogy az embert a dal ébreszti fel, a muzsika teszi tökéletessé, s az erkölcs erősíti meg. Magyarországon e régióban a kúria a meghittség s az éber alvás helye, ahol a központ a méhes, és zsongása miatt is sajátos hangulata van. E génius megtestesítője Berzsenyi, akiben égett a horatiusi tűz. *Nyugaton* jellemző a civilizáltság, fejlődéseszme, hétköznapi munkaéthosz, szociális tagozottság, a ráció meghatározó ereje, s ebből következően az állandó tanulás, tevékenység, praktikum. A kultiváltság dominanciája tulajdonképpen az elemi világgal való kapcsolat elvesztését jelenti; s a „művelés” együtt jár azzal, hogy nincs mítosz, nincsenek istenek, nincsenek szakrális helyek, csak tények, tudomány és technika, az individuumok, s nem a személyiségek világa. E régió műfaja, a civilizáció műfaja, a próza. Ez a világ az, ahol emberek úgy hálnak meg, hogy sohasem látták a csillagos eget, mert az éjszaka is kivilágított. E génius koncentráltan Széchenyiben jelenik meg, aki az intenzív kultiváltságot akarta megteremteni, beolvasztva a magyarságot a nyugati polgárosodásba. A Kelet-Nyugat feszültségére és töréspontjára tekintve Hamvas abban látja e géniusban a lényeges mozzanatot, hogy megjelenik egyrészt a kritikátlan nyugat-gyűlölet, másrészt a még kritikátlanabb keleti romantika magyar földön. Az ellentét feloldása akkor jöhet létre, ha a magyarság öt-rétegűségének tudatára ébred, s az alföldi és a nyugati közé beiktatja az északit, erdélyit és a délit, s akkor olyan erőhöz jut, amely feloldja ezt a feszültséget. Ennek jeles példája Csokonai, akinek egész élményvilága keleti, de korszerű nyugati formákkal.¹⁰ *Észak* géniusa a provinciális életrend értékeiben, az érintetlenségében és megérinthetetlenségében van, a természet irányít, amely minden civilizációnál erősebb, s a laza szociális kapcsolatok és a naiv rajongás jellemzőek. Éppen ezt mutatja az is, hogy Petőfi nem olyan értelemben az Alföld költője, hogy az a génius domináns benne, hanem északi költő, mert az alföldhöz rajongással viszonyul. A *Kelet* a nomádság és az állandó letelepedés között létezik, s együtt jelenik meg a szabadság-sóvárgás, a letargia és a kitörő indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozitás, bomlott szocialitás (egyéniség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség. *Erdélyben* a mély ellentétek és azok áthidalása vezet egy sajátos szakadékosághoz, de társul hozzá a humor (groteszk), a sokrétűség, a kettősség, a megalkuvás, a bonyodalmak, az okos gyakorlatiasság és a rafinéria.¹¹ Az egyes géniusok jellemzésekor Hamvas a fenomenális világból építkezik,

¹⁰ Hamvas Béla: *Az öt génius*. 127.

¹¹ Hamvas Béla: *Az öt génius*. 101–102.

a hely szellemiségét közvetítő tárgyakból, épületekből, a növények jellemző hatásaiból, a hegyvonulatok meghatározó jellegéből, a költők, írók (Horatius, Petrarca, Tasso, Berzsenyi, Zrínyi, Mikszáth) írásainak üzenetéből, a helyi emberek mentalitásából, beszédmódjából és a lehetséges szabadság fokaiból és köreiből, és ami talán legfontosabb, a konkrét géniusz központjainak – Róma, Párizs, Pécs, Buda, Szentendre, Pozsony, Debrecen, Erdély – jellegzetességeiből.

A világban való benne-lét ténylegesen mindig egy közvetlen tevés-vevés, nem teoretikus elsődlegesen, hanem bizalmas, konkrét, gyakorlati viszonyt jelent, amelyben Hamvasnál a géniuszokkal való azonosulás a lét olyan alapvető struktúráinak a segítségével értelmezhető, mint a megértés és a nyelv.

Hamvas mellék- és főnevek sokaságával egységbe tömöríti a rá jellemző sajátos esszéisztikus stílusban részleteiben bemutatott régiók fenomenális világát, mintegy összegezve a lényeges jellemzőket, súlypontosva azokra, amelyek megítélésében határozottan körvonalazzák az egyes szellemi-lelki mezőket. Részletes elemzésben tovább lehetne bontani, hogy milyen szövegek és ismeretanyag birtokában tételezi Hamvas a fenti minőségjegyeket, de ezekre nem áll módunkban kitékinteni jelen dolgozat keretében.

Összességében úgy tűnik, hogy a status absolutus minőségei, a harmonikus léhelyzet visszaállításának lehetőségei rejtetten benne vannak a régió és az egyes géniuszok adta életvilágban, s leginkább a szellemi központok által közvetítettek, az irodalmi szövegekben manifesztálódnak, s elsődlegesen a kiemelkedő szellemiségekben-személyiségekben realizálódnak. A felépített személyiség jelenti a létnek a magasabb fokát, s minél több individuumban valósul meg az öt géniusz harmóniája, annál inkább megvalósul az egység és a rend. E vonatkozásban Hamvas egyértelműen fogalmaz: „Magyarnak lenni annyit jelent, mint az öt géniusz világában egyensúlyt teremteni.”¹² Az individualitásnak a regionalitás sajátosságait is megélve személyiséggé kell tehát válnia, s az életervet úgy kell elkészítenie, hogy mindenkor a legmagasabb értékhalót realizálja. Ez nem kis feladat, és Hamvas megítélésében keveseknek, csak az ébereknek sikerülhet.¹³

A filozófiai, régióelméleti megközelítések utána a következőkben kitekin-tek arra, hogyan jelenik meg a magyar irodalom jeles írónője, Szabó Magda írásaiban a haza fogalma, amelyben egy helyre fókuszál, s ez Debrecen, amely mint sajátos hely és szellemiség, mint létvalóság meghatározó volt egész mun-

¹² Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. 97.

¹³ Ld. Veres Ildikó: *Hiány és létteljesség - Fejezetek a magyar filozófia történetéből*. Budapest, L'Harmattan, 2017. 220.

kásságában. Így vall a hazáról: „Egyetlenegy hely van, amelyet sose szoktam megnevezni, ez Debrecen. Ha Debrecenbe akarok menni, s ilyenkor érdeklődnek: most éppen hová, azt felelem: haza.”¹⁴ A hazában benne-lét a debreceniség nyelvi megformálásában nyílik ki, s válik számunkra-valóvá, illetve azok számára valóvá, akik nem hordozzák magukban a debreceniség hálójából font szövedéket.

Munkásságában több műfajban bontja ki az emberi életvilágot, s létmegértésének fogódzói a debreceniség és a magyar nyelv, amely ebben a városban, a „holtig hazában” gyökerezik. Számára a debreceniség a megélt emlékekben, a nyelvben és a kitüntetett, jelentéssel bíró emlékhelyekben, épületekben rejtőzik. A Gályarabok Oszlopának nevelő ereje Debrecen első ajándéka, a második ráhagyott műemlék a Nagytemplom, a harmadik Csokonai sírja, és az elfelejtethetlen Dóczy, vagy a Petőfi-szobor az állomás mellett. De itt a levegő is más, máshogy fúj a szél, más az ég és más a föld. Szoros együttlétét a várossal, az intim, a személyes szférájának mélységeit élhetjük át írásaival. Valahányszor hazaérkezett, szülei kinn várták az állomáson. Mióta nincsenek, a Nagytemplom két tornya fogadta. A bal torony Anyja, a jobb az Édesapja. Debrecennek hármassága együtt létezik számára. Egyik a múltba pillant, a másik szembenéz vele, a harmadik előre, figyeli a jövőt. Mindet vállalja, de egyiket sem a másik kettő nélkül.

Személyes hangvételi interjúiban túlradó líraisággal szól Debrecenről, arról, milyen lelki nyomokat hagyott a múlt, a személyes és egyben a város múltja is, milyen meghatározó írói élménnyé váltak a személyes sorssal egybefonódott pillanatok, történések. Debrecen térbeli-szellemi fundamentummá vált Szabó élmény- és élet-anyagában. A hely szelleme, a mindennapi életvilág varázslata íródott meg lírai-drámai hangvétellel az emlékszövedékek hálójában, drámáiban és regényeiben. Ugyanakkor azt is világosan látja, hogy „[...] debreceninek is csak úgy volt szabad lenni, hogy az ember távlatban gondolkodott. S abban a pillanatban, amikor Debrecen a saját legjobb törvényei ellen vét, az ember úgy lesz igazán polgára, ha ellenszegül. Így neveltek kritikus debreceninek.”¹⁵

De hogyan is jelenik meg Debrecennek, a holtig hazának a múltbéli arca, ahol *Kiáltás*, város! című drámája is játszódik,¹⁶ amelynek a kálvini tanokat kö-

¹⁴ Szabó Magda: *Kívül a körön*. Digitális Irodalmi Akadémia, http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Kivul_a_koron.xhtml (Letöltve: 2018.02.05.)

¹⁵ Szabó Magda: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Digitális Irodalmi Akadémia, http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Ne_felj.xhtml (Letöltve 2018.02.05.)

¹⁶ Bocskai István a hajdúk fejedelme győzelmet aratott 1604. október 14-ről október 15-ére

vetve egyik fő tétele: „A te életeden csak az Úr fordíthat, és ha fordítani akar, akkor már meg is tette, és elrendelte a születésed percében, elkárhozol-e vagy üdvözülsz. Ami a születésed és a haláloed között történik, az nem számít. Az csak egy pillanat.”¹⁷ Ez a pillanat az a történelmi szituáció, amelyben képet kapunk a debreceniség lényeges horizontjáról, a kálvinista értékrendről, s Borzán feláldozásának okairól, körülményeiről, a görög kalmár kirekesztettségéről. Borzán Gáspár annak a városnak áldozata, amely késlekedett hadisarcot fizetni, hogy kiváltsa őt, saját szenátorát, a császári hadvezér fogságából. A nemzeti nyelvű tudomány és irodalom, a reformált európai szellem megtestesítője Debrecen, a kálvinizmus védőbástyája, az üldözöttek támasza, ahol minden polgár a reformált egyház tagja, ugyanakkor a kirekesztéssel párosuló életvitel jellemzi, hiszen ragaszkodva az új tételekhez magatartásuk rideggé vált. A vallási tolerancia elvét hirdelve nem mozdult ebbe az irányba az életformájuk. Debrecen polgárainak erkölcsi dilemmája manifesztálódik a műben: az értékes embereket veszni hagyja vagy elúzi, vagy nem fogadja be. Borzán Gáspár sorsa hasonló Csokonaiéhoz, mindketten áldozatai – természetesen nem egyforma súllyal – a debreceniség szigorú kálvinista erkölcsének. Míg Csokonait az ítélőszék viszonylag enyhe büntetéssel sújtja, addig Borzán életével fizet, amelynek oka azonban nem csupán a hithű kálvinista polgári erény, hanem a város megvédése a tömegmészárlástól. A Méliusz Juhász Péter kálvini puritanizmusát követő debreceniségben a *kirekesztés és a hagyomány kettősségének* több évszázados jellegzetességei jelennek meg a drámai konfliktusokban. Ez is Debrecen, ez is a haza Szabó Magda számára.

virradó éjjel Álmosdnál, s elfoglalta Debrecen, majd Váradot. A vesztett álmosdi csata után olasz nemesi családból származó gróf, császári katonatiszt, Belgiojoso menekül, megsarcolja a várost, s váltságdíjat kér az elfogott Borzán Gáspárért. Debrecen ezt az összeget csak akkor tudná leróni, ha elfogadná egy helyi kereskedő ajánlatát, aki magára vállalná annak kifizetését, ha cserébe a város polgára lehetne, amit a debreceniek eddig elutasítottak idegensége miatt. Gál Nagy István főbíró először nem fogadja el az ajánlatot, de amikor kiderül, hogy a túsul ejtett Borzán Gáspár élete is kockán forog, aki Debrecen esküdtbírája, s egyben leendő veje is, másként dönt, elfogadja az egyezséget. A drámai cselekményben megérkezik Bocskai levele, melyben felégetéssel fenyegeti a várost, ha az a királyi sereget bármiben segíti. Emiatt nem fizetnek sarcot és váltságdíjat sem a debreceniek, megszabadulnak a fenyegetéstől, de Borzán Gáspárnak meg kell halnia.

¹⁷ Szabó Magda: *A macskák szerdája. Négy dráma*. Digitális Irodalmi Akadémia, <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=3540&secId=478669&limit=10&pageSet=1> (Letöltve: 2018. 02. 07.)

A *Kiálts, város!*-ban elkezdtem városegységben gondolkozni. Aztán már a haza következett. De nem a színes nyomatok hőseivel, akik valamilyen szép mondattal az ajkukon hunynak el. A hősök, azt hiszem, sokkal egyszerűbben élnek, halnak. Azt az embert akartam megkeresni a történelemben, aki mi magunk vagyunk eleinkben. S mindezt nem a horatiusi *carmen seculare*, az ünnepi himnusz hangján, hanem a *sermo* lazább fogalmazásában, köznapi nyelven. Ahogyan szüleim szóltak, egész környezetem beszélt, ahogy most én beszélek.¹⁸

A hely szellemiségének egyik legnyilvánvalóbb megjelenési térképe a nyelv, az áthagyományozódás jellegzetes, semmi mással össze nem téveszthető terepe. A sajátosan kimondott i-hangok és a diftongusok, a mellérendelt mondatok hömpölygő folyama biztos jele annak, hogy a Hajdúságban vagyunk.

Már régen férjnél s más létformában éltem, mikor otthon még mindig ellenőrizték, nem felejtettem-e végképp el a Hajdúság beszédének ritmusát, nem koptak-e ki a számból az alig észrevehető diftongusok, ott bujkál-e még az a rejtett i é-jeim mögött. Nemcsak beszédünk hangjait, mondathangsúlyát, e tájegység közlési módját is megőriztem. Ha idegen nyelvre fordítják, amit írok, panaszkodik a fordító: van, hogy egy egész lap egyetlen mondat, azt neki a fordításban fel kell majd bontania, szét kell törnie, hogy lehet ilyen tömörszerű nyelvi képletben gondolkozni. Csakhogy minálunk így beszélnek, ilyen mellérendelt tagmondatokból álló tömbben.¹⁹

Mint ahogyan Karácsony Sándor a magyar nyelv egyik megmaradt, ősi jellegzetes elemének a mellérendelést tartja, úgy Szabó Magda is, s úgy tűnik, az ő írásbeli kifejezőmódjában ez a mondatípus áthagyományozódva genetikailag is kódolt.²⁰

Befejezésképpen jelzem, hogy továbbgondolásra vár az a tudományelméleti összefüggés – genetikusok és nyelvészek párbeszédének témája napjainkban –, amely a nyelv és a mögötte álló gének kapcsolatát illeti, hiszen a fentiek is

¹⁸ Szabó Magda: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Digitális Irodalmi Akadémia, http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Ne_felj.xhtml (Letöltve: 2018. 02. 07.)

¹⁹ Szabó Magda: *Kívül a körön, A holtig haza: Debrecen*. Digitális Irodalmi Akadémia, http://dia.pool.pim.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Kivul_a_koron.xhtml (Letöltve: 2018.02.11.)

²⁰ Kérdés lehet a továbbiakban az, hogy mennyire igazolható a mellérendelés dominanciája akkor, ha nem csak a fentiekben jelzett nyelvterületeket vesszük számba.

arra utalnak, hogy jogosak az erre vonatkozó állítások és következtetések. Ha a nyelv genetikailag is kódolt, a kognitív rendszerhez társul hozzá a belakott világomban, amelyet a nyelvem határai jelölnek ki, akkor mindez megadja azt a „tudáskészletet”, amelyből és amivel építkezve az ember nyelviségevel hazájában lakozik.